

ՀԱՅ-ԱՓԽԱԶԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ Թ. Դ.
80-ԱԿԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԻՆ ԵՒ ԿՂԱՐՋՔԻ
ԿԻՐՈՊԱՂԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Թ. Դ. 80-ական թթ. տեղի ունեցած հայափխազական պատերազմները եւ դրանց ընթացքում Կղարջքի կիւրոպաղատութիւնում ձեւաւորուած վարչա-քաղաքական իրավիճակը սերտօրէն փոխակապակցուած են: Վերջին իրողութիւնը պատմագիտութեան մէջ անտեսուել է: Աւելին, Թ. Դ. 80-ական թթ. հայափխազական պատերազմները պատմաբանների կողմից խորութեամբ երբեք չեն լուսարարուել, իսկ նոյն շրջանում Կղարջքի կիւրոպաղատութեան վարչա-քաղաքական իրադրութեան քննութեամբ գրեթէ բացառաբար զրադուել են միայն վրացի ուսումնասիրողները: Վերջիններիս ջանքերը, սակայն, գլխաւորապէս նպատակաուղղուած են եղել արդէն Կղարջքի (Վրաց կոչուած) թագաւորութեան շրջանի պատմութեան եւ պատմա-աշխարհագրական խնդիրների ուսումնասիրութեանը:

Կղարջքի Բագրատունիների տիրայթները

«Վրաց տարեգրութեան» պահպանած մի հաղորդման համաձայն՝ Կղարջքում հաստատուած Վասակ Բագրատունու որդի Ատրնեբեհը տիրում էր այսպէս կոչուած Ստորին Տալքին, Ասիափորին (Թերեւս Արսեաց փոր), Շաւչէթին, Կղարջքին, Նիգալին, Ագարին (էգր) եւ Սամցխէին¹: Ըստ Դաւթի որդի Սըմբատի՝ Ատրնեբեհի որդի Աշոտ Կիւրոպաղատը իշխանութիւն ունէր «Շաւչէթ-Կղարջքի վրայ»²: Այնուհետեւ, հեղինակը տեղե-

¹ *Տե՛ս* «Матиане Картлиса», перевод, введение и примечания М. Лордкипанидзе, Тбилиси, 1976, էջ 28-29:

² Жизнь и известия о Багратидах, царях наших грузинских, откуда они явились в эту страну, или с какого времени владеют они царством Грузини-

կացնում է, որ Աշոտի տիրոջներն էին Շաւշէթը, Կղարջը եւ Նիգալը³: Վարդան վարդապետը հաղորդում է, որ երբ խալիֆան Վասակի որդի Աշոտին տուեց Վիրքը, նա սկզբում «տիրեաց ի Կաղըջաց մինչեւ ի Տփիսիս, լեռնակողմամբն հանդերձ»⁴: Այսինքն՝ Աշոտը տիրում էր Գուգարքի Կղարջը գաւառին եւ այնտեղից էլ սկզբում սկսեց Գուգարքի արեւմտեան մասի նուաճումը: Աշոտն իր ծրագրերն իրականացնելիս բախուեց Տփղիսի ամիրայութեանը, պարտութիւն կրեց ու նահանջեց Կղարջը ամրանալով Արտանուշ բերդում⁵: Արաբների դէմ պայքարում նա ի վերջոյ սպանուեց (826 թ.), իսկ արարները գրաւեցին նրա տիրոջները⁶:

Ղեւոնդը վկայում է, որ 774-775 թթ. ապստամբութիւնից յետոյ ստեղծուած անելանելի իրավիճակից մղուած՝ Ամատունիները եւ որոշ այլ նախարարներ՝ 12 հզ. ժողովրդով, հեռացան իրենց տիրոջներից եւ հասան «ի սահմանս Վրաց ի գաւառն Կող»⁷: Վերջինս ցոյց է տալիս, որ Տայքի հիւսիսային Կող գաւառը չէր գտնուում Արարական խալիֆայութեան Արմինիա ոստիկանութեան Երկրորդ Արմինիա վարչական շրջանի մէջ, որն ընդգրկում էր Վիրքը, Գուգարքը, Ծանարքը եւ որոշ այլ շրջաններ, այլ մաս էր կազմում այդ դրան հարաւից սահմանակից Երրորդ Արմինիայի, որի մէջ մտնում էին Այրարատը եւ Վասպուրականը⁸: Բազրատունեաց ճիւղի՝ Կղարջքում հաստատուելը տե-

ским, которое написал Сумбат, сын Давида, *տե՛ս* «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», вып. XXVIII, Тифлис, 1900, էջ 141.

³ Անդ, էջ 142:

⁴ «Հաւաքումն Պատմութեան Վարդանայ Վարդապետի», *Վենետիկ*, 1862, էջ 84:

⁵ Տե՛ս Вахушти Багратиони, История царства Грузинского, перевод Н. Накашидзе, Тбилиси, 1976, էջ 187, Лордкипанидзе М., Возникновение новых феодальных государств, «Очерки истории Грузии», т. II, Тбилиси, 1988, էջ 248, 307-308:

⁶ Տե՛ս «Матиане Картлеса», էջ 29:

⁷ «Պատմութիւն Ղեւոնդեայ Մեծի վարդապետի Հայոց», Ս. Պետերբուրգ, 1887, էջ 168-169:

⁸ Տե՛ս ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ Ա., Արմինիա ոստիկանութիւնը (պատմա-աշխարհագրական ուսումնասիրութիւն), պատմական գիտութիւնների բեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախօսութեան Սեղմագիր, *Երեւան*, 2006, էջ 9-11:

ղի է ունեցել 775 թ.⁹, իսկ Ղեւոնդի նշած զէպքերը տեղի են ունեցել 789 թ.¹⁰: Ուստի՝ Վասակի՝ Կղարջքում հաստատուելուց մօտ մէկուկէս տասնամեակ յետոյ՝ 789 թ. դրութեամբ, Տայքի հիւսիսային Կող գաւառը՝ ըստ Ղեւոնդի, ինչպէս նաեւ ամբողջ մնացեալ Տայքը, չէին մտնում Կղարջքի Բագրատունիների տիրոյթների մէջ: Արարական տիրապետութեան շրջանի պատմիչ Ղեւոնդի ընկալմամբ Վիրք հասկացութիւնը նոյնանում է Երկրորդ Արմինիա երկրամասին, որն ընդգրկում էր նաեւ Գուգարքը, ինչի պատճառով էլ Կող գաւառից հիւսիս գտնուող Գուգարքը նշում է որպէս Վիրքի մաս¹¹:

Ինչ վերաբերում է Տայքին, ապա այն 774-775 թթ. ապստամբութիւնից յետոյ ժառանգական իրաւունքով անցել էր Բագրատունիներին, քանի որ հայոց իշխան Աշոտ Մսակերի (790-826) մայրը Մամիկոնեան էր, իսկ ապստամբութիւնից առաջ Տայքը Մամիկոնեանների տիրոյթներից էր¹²: Վարդան վարդապետը հաղորդում է, որ Աշոտ Մսակերը եւ նրա եղբայր Շապուհը Թ. դ. սկզբին «գրաւեցին յիմեհանս զՇիրակ եւ զԱշոցք, եւ զգաւառն Տայք»¹³:

Համադրելով վերոյիշեալ տեղեկութիւնները՝ համոզուում ենք, որ Ատրներսեհի ոչ բոլոր տիրոյթներն են ժառանգական իրաւունքով անցել նրա որդի Աշոտին: Նա ժառանգել է միայն Շաւշէթը, Կղարջքը եւ Նիգալը: Այնուհետեւ նա փորձ է կատարել տիրելու արեւմտեան Գուգարքին եւ Տփղիսին, սակայն պարտութիւն է կրել ու սպանուել:

⁹ Տէ'ս Ն. ԱՌՈՆՑ, Պատմական ուսումնասիրութիւններ, Փարիզ, 1948, էջ 93: Ա. Տէր-Ղեւոնդեանը կարծիք է յայտնել, թէ այդ իրադարձութիւնը տեղի է ունեցել 775-784 թթ. (տե՛ս Тер-Гевондян А., Армения и Арабский Халифат, Ереван, 1977, էջ 124):

¹⁰ Տէ'ս Լ. ԽԱԶԻԿԵԱՆ, Էջեր համշինահայ պատմութիւնից, «Բանբեր Երեւանի համալսարանի», 1969, թիւ 2, էջ 117-118:

¹¹ Այս խնդրով աւելի մանրամասն տե՛ս ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ Ա., Տայքի իշխանութիւնը հայ Բագրատունիների տիրութեան համակարգում, «Պատմաբանասիրական հանդէս», 2008, թիւ 3, էջ 197-208:

¹² Տէ'ս ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, էջ 84, «Ստեփանոսի Տաթևեցոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական», հրատ. Սո Մալխասեանց, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 106:

¹³ ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, էջ 83:

«Վրաց տարեգրութիւն»-ը 881թ. վերաբերող մի հաղորդման մէջ տեղեկացնում է, որ Աշոտի որդի Գուռամը մինչ այդ տիրել էր Զաւախքին, Թռեղքին, Տաշիրքին, Աշոցքին եւ Արտաշանին, որից յետոյ իր տիրոյթները բաժանել էր եղբայրների՝ Ատրներսէհի եւ Բագարատի հետ, իսկ Աշոցքը՝ զիջել հայոց թագաւորին¹⁴։ Վախուշտի Բագրատիոնին, որ օգտուել է իր նախորդ պատմիչների հաղորդումներից, տեղեկացնում է, որ Աշոտի որդիներից Բագարատը տիրել է Քարթլիին եւ Վերին Քարթլիին կամ Սամցխէին, Ատրներսէհը՝ Կղարջքին, իսկ Գուռամը Զաւախքին, Թռեղքին ու Աշոցքին եւ Հայաստանի որոշ հատուածների¹⁵։ Եթէ համեմատենք վրացական երկու աղբիւրների տեղեկութիւնները Գուռամի տիրոյթների առումով, ապա կը տեսնենք, որ Արտաշանը եւ Տաշիրքը դիտուում են որպէս Հայաստանի մաս, որը եւ համապատասխանում է իրականութեանը։ Բացի այդ, եթէ քարտէզագրենք երեք եղբայրների տիրոյթները, ակնյայտ կը դառնայ, որ Ատրներսէհը տիրում էր բուն Կղարջք գաւառին, Գուռամը՝ հարաւ-արեւմուտքից հիւսիս-արեւելք հերթականութեամբ տեղաբաշխուած Արտաշանին, Աշոցքին, Տաշիրքին, որոնք իր տիրոյթներին կցեց Արաբական իշխանաց իշխան Աշոտ Բագրատունին, Զաւախքին եւ Թռեղքին, իսկ Բագարատի տիրոյթը՝ Վերին Քարթլին կամ Սամցխէն հիւսիսում սահմանակցում էր ափսազական թագաւորութեանը, իսկ հարաւում՝ Գուռամի տիրոյթներին։ Սամցխէն արեւմուտքում սահմանակցում էր Ագարին կամ Էգրին, իսկ հարաւ-արեւմուտքում՝ Շաւշէթին։ Ամենայն հաւանականութեամբ, Բագարատի տիրոյթ «Քարթլի»-ն վերաբերում էր Էգրին եւ Շաւշէթին եւ ոչ մի կերպ Տալքի հիւսիսային գաւառներին, որոնցից Բագարատի տիրոյթները բաժանուած էին Գուռամի հողերով։ Բացի այդ, վրացական աղբիւրներում երեք եղբայրների տիրոյթների մէջ Տալքի որեւէ հատուածի չլիշատակուելը խօսում է այն բանի օգտին, որ երեք եղբայրների տիրոյթները տեղաբաշխուած էին Տալքից հիւսիս եւ հիւսիս-արեւելք։

Այսինքն՝ երեք եղբայրները վերատիրել են Սամցխէին եւ իրենց տիրոյթներին միացրել Զաւախքը, Թռեղքը, Տաշիրքը, Աշոցքը եւ Արտաշանը։ Այս հողերի մեծ մասին տէր է դարձել Գուռամը։ 881թ. դրութեամբ, ինչպէս տեսանք, Արտաշանը, Աշոց-

¹⁴ Տե՛ս «Матиане Карглиса», էջ 31։

¹⁵ Տե՛ս Вахушти Багратиони, էջ 187։

քը եւ Տաշիրքն արդէն կցուել են Հայաստանի Բագրատունիների տիրոյթներին, իսկ Թուեղքին տիրել էր 876թ. Արզւէթից տեղափոխուած եւ այնտեղ հաստատուած Լիպարիդ Բաղվիվաշը¹⁶։ Կղարջք գաւառին տիրում էր Ատրնեբսէ՛ը, Սամցխէին՝ Բագարատը, իսկ Գուռառամի տիրոյթներից համարեա ոչինչ չի մնացել։ Եթէ հաշուի առնենք այն փաստը, որ Գուգարքը՝ Զաւախքով հանդերձ, վերածուել է Հայաստանի Բագրատունիների տիրոյթի¹⁷, ապա պարզ կը դառնայ, որ նա լիովին զրկուել էր իր հողերից։

Ըստ Դաւթի որդի Սմբատի՝ այդ նոյն ժամանակ Աշոտի որդի Ատրնեբսէի որդի Գուրգէն կիւրոպաղատը Տայքի Կալմախ ամրոցից տեղափոխուեց ու հաստատուեց Շաւշէթում եւ Արտահանում։ Տայքում գտնուող Կալմախը կամ՝ ըստ Վարդան վարդապետի՝ Կամախը, կառուցել է Աշոտ Մսակերը¹⁸։ Ամենայն հաւանականութեամբ, Տայքից նրան դուրս է մղել իշխանաց իշխան Աշոտ Բագրատունին։ Այսինքն՝ Աշոտ կիւրոպաղատի ժառանգներին յաջողուել էր կարճ ժամանակով տիրել Տայքի հիւսիսային որոշ շրջաններին։

Ստացւում է, որ Կղարջքի Բագրատունիների մէջ ամենահզօրը Գուռառամ Բագրատունին էր, որը զրկուեց իր տիրոյթներից, իսկ Կղարջք գաւառի տէրը՝ Ատրնեբսէ Բագրատունին, խորամանկօրէն՝ օգտուելով Աշոտ Բագրատունու հովանաւորութիւնից եւ աջակցութիւնից, կարողացաւ ընդարձակել իր տիրոյթները սահմանները։

Այս ամէնի հետեւանքով տրամաբանական էր, որ Գուրգէն Բագրատունին եւ Գուռառամի որդի Նասրան դաշնակցում էին ափսազաց թագաւորի հետ Արմինիայի իշխանաց իշխան Աշոտ Բագրատունու դէմ՝ նրա մղած պայքարում, իսկ Թուեղքին տիրած Լիպարիտ Բաղվիվաշը եւ Կղարջքի կիւրոպաղատ Դաւիթը (մահ. 881 թ.)՝ մարտնչում էին Աշոտի կողքին։ Ըստ «Վրաց տա-

¹⁶ Տէ՛ս «Матриане Картлисა», էջ 31։ Արզւէթը գտնուում էր Ղվիրիլա գետի եւ Արզւէթի կամ Լիխի լեռնաշղթայի միջեւ (տե՛ս Ա. ԵՐԵՄԵԱՆ, Մին Հայկը ըստ «Աշխարհացոյցի», Երեւան, 1963, էջ 39)։

¹⁷ Տէ՛ս «Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ Պատմութիւն Հայոց», աշխարհարար թարգմանութիւնը եւ ծանոթագրութիւնները Գ. Թոստմեանի, Երեւան, 1996, էջ 142, 146։

¹⁸ Տէ՛ս Վարդան վարդապետ, էջ 83։

րեզդուլթեան»՝ հէնց այդ ժամանակ պայքար սկսուեց հայերի եւ ամիրայանների միջեւ Վիրքը նուաճելու համար¹⁹:

Հայ-ամիրայանական առաջին պատերազմը (881 թ.)

Աշոտ Ա-ի օրօք (885-890) ամիրայանական թագաւորութեան հետ հայոց տիրակալի փոխարարեթութիւնների մասին հայ պատմիչները տեղեկութիւն է պահպանել Յովհաննէս Դրասխանակերտցին: Ըստ պատմիչի՝ Աշոտ Ա թագաւորը «ձեռն գիւսիսական կողմամբ արկեալ ի ծործորս մեծի լերինն կովկասու, որ ի հովիտն եւ ի ձորս երկայնագոյս բնակեալ էին ազգք ընդ իւրեալ հնազանդեցուցանէր...: Այլ եւ գրագաւորն եգեւրացոյց ի սէր միարանութեան ընդ իւր կապակցեալ՝ այնպէս նմա այցելէր, մինչ զի անբնդիատ յորդութեան սակի գոյով՝ մտերմարար պարտավնար միշտ նմա ի ծառայութիւն քերէր»²⁰: Այս անշափ կարեւոր տեղեկութիւնը նախկինում յանրաւի անտեսուել է: Մինչդեռ պատմիչն ուղղակիօրէն վկայում է, որ ամիրայանական թագաւորը հարկ էր վճարում Աշոտ Ա-ին: Հոգեւորական-պատմիչը նոյնիսկ որոշ չափով մեղմացնում է գոյները, որի հետեւանքով թւում է, թէ ամիրայան թագաւորը խաղաղութեամբ է հպատակուել հայոց թագաւորին՝ որդիաբար հարկ վճարելով նրան: Սակայն «Վրաց տարեգրութիւն»-ը պահպանել է կարեւոր տեղեկութիւններ այդ իրադարձութեան մասին, որոնք ցոյց են տալիս, որ ամիրայան թագաւորն այնքան էլ «ի սէր միարանութեան» չէր կապուած Աշոտ Ա-ին, այլ հնազանդեցուել էր զէնքի ուժով դեռեւս Աշոտի՝ Արմինիա ոստիկանութեան իշխանաց իշխան եղած տարիներին: Այդ ժամանակ Այրկովկասում ռազմական գործողութիւններ են տեղի ունեցել հայկական եւ ամիրայանական զօրքերի միջեւ: Այդ են ցոյց տալիս նաեւ որոշ այլ սկզբնաղբիւրների տեղեկութիւնները եւս:

«Վրաց Տարեգրութիւն»-ը տեղեկացնում է, որ ամիրայան Գիորգի Ա թագաւորը (861-868) նուաճում է Քարթլին²¹: Դրանից քիչ անց ամիրայան թագաւորութիւնում սկսուեցին գահակալական կռիւներ, եւ, ի վերջոյ, թագաւոր դարձաւ Խովանէն, որ իր որդի Ատրներսեհի համար կին բերեց Կղարջքի Աշոտ

¹⁹ Տե՛ս «Матиане Картелиса», էջ 31:

²⁰ Տե՛ս Յովհաննէս Դրասխանակերտցի, էջ 142:

²¹ Տե՛ս «Матиане Картелиса», էջ 31:

կիրոպաղատի (մահ 826 թ.) որդի Գուռառամի գտները: Այս ժամանակ է, ահա, որ Արմինիա ոստիկանութեան իշխանաց իշխան Աշոտ Բագրատունին սկսեց կենտրոնական եւ արեւմտեան Այսրկովկասում իր գերիշխանութեան հաստատման գործընթացը: Նախքան ռազմական գործողութիւններ սկսելը կողմերը ձեւաւորում են սեփական ռազմաքաղաքական դաշինքները: Գուռառամի որդի Նասրան, որի քոյրը ափսազաց թագաւորի կինն էր, եւ Գուրգէնը, որ Աշոտ կիրոպաղատի որդի Ատրներսէհի որդին էր, դաշնակցում էին ափսազաց թագաւորի հետ, իսկ Թոեղքին տիրած Լիպարիտ Բաղվիվաշը եւ Կղարջքի կիրոպաղատ Դաւիթը (մահ. 881 թ.²²) հայերի: Զ. Անշարաձէն նշում է, որ քանի որ Աշոտ Բագրատունին զուրա էր եկել ափսազաց թագաւորութեան դէմ, Դաւիթ կիրոպաղատը, ինքնրստինքեան հասկանալի է, բրոնելու էր ափսազների հակառակորդի կողմը, բացի այդ էլ՝ Նասրան անցել էր ափսազների կողմը: Հէնց այդ պատճառով Դաւիթն ու Լիպարիդը օգնեցին հայերին²³: Ըստ «Վրաց տարեգրութեան»՝ հէնց այդ ժամանակ ռազմական գործողութիւններ սկսուեցին հայերի եւ ափսազների միջեւ²⁴: Ի. Զաւախիշվիլին ճիշտ կերպով համոզուած է, որ այս շրջանում նախաձեռնութիւնն արարկովկասեան գործերում պատկանում էր հայ Բագրատունիներին, ուստի եւ նա կարծում է, որ Նասրայի եւ Ատրներսէհի պաշարն իրականում պայքար էր հայերի եւ ափսազների միջեւ²⁵: 881թ. Նասրայի ձեռքով սպանեց նրա հօրեղբայր Կղարջքի կիրոպաղատ Դաւիթը: Դրանից յետոյ Աշոտ Բագրատունին թըռեղքի իշխան Լիպարիտ Բաղվիվաշի, Կղարջքի նոր կիրոպաղատ Ատրներսէհի, Դաւիթի եղբայր Աշոտի եւ արարների հետ արշաւանքի ելաւ եւ ջախջախեց Նասրային ու ափսազներին եւ նուաճեց Նասրայի մնացեալ հողերը: Նասրան փախուստի դիմեց Բիւզանդիա²⁶: Զ. Անշարաձէն կարծիք է յայտնել, թէ իբր Նասրայի փախուստից եւ նրա հայր Գուռառամի մահից (882) յետոյ նրանց տիրոյթներն անցան Կղարջքի կիրոպաղատ Ատրներսէհին²⁷: Վերը համոզուեցինք, որ նրանց հողերը մեծ մասամբ անցել էին Հայաստանի Բագրատունիներին, որոնց ներկայացուցիչ

²² Տէ'ս Ն. ԱՊՈՆՑ, նշ. աշխ., էջ 94:

²³ Տէ'ս Անчападзе Յ., Из истории средневековой Абхазии (VI-XVII вв., Сухуми, 1959, էջ 124:

²⁴ Տէ'ս «Матиане Картлиса», էջ 31:

²⁵ Տէ'ս Մкртумян Г., Грузинское феодальное княжество Кахети в VIII-XI вв. и его взаимоотношения с Арменией, Ереван, 1983, էջ 87-88:

²⁶ Տէ'ս «Матиане Картлиса», էջ 31:

²⁷ Տէ'ս Անчападзе Յ., նշ. աշխ., էջ 125:

Աշոտը «Վրաց տարեգրութեան» մէջ յիշատակուած է որպէս «հայոց քաղաւոր»²⁸: Ինչ վերաբերում է Աշոտ Բագրատունու կողմում հանդէս եկած արարներին, ապա, ամենայն հաւանակաւորութեամբ, խօսքը Տփղիսի ամիրայութեան արարների մասին է, որն արդէն ընդունել էր Արմինիայի իշխանաց իշխանի գերիշխանութիւնը: Իսկ վերջինն իր հերթին ցոյց է տալիս, որ Աշոտ Բագրատունին Վիրքն ու այսպէս կոչուած Աղուանքը նուաճել է մինչեւ 881 թ.: Թովմա Արծրունին հաղորդում է, որ «հաւատացեալ էր վերակացութիւն աշխարհիս Հայոց Աշոտի, որ իշխանաց իշխան՝ ձեռն ի գործ արկեալ նուաճել զիշխանս Հայոց, զՎրաց եւ զԱղուանից, որ եղև իսկ»²⁹: Այսինքն Թովմա Արծրունին՝ ի տարբերութիւն Յովհաննէս Դրասխանակերտցու, տեղեկացնում է, որ Աշոտն իր նուաճումները կատարել է նախքան թագաւոր դառնալը՝ Արմինիայի իշխանաց իշխան եղած ժամանակ:

Այսպիսով՝ հայ-ափխազական առաջին պատերազմն աւարտուեց ափխազական թագաւորութեան եւ նրա դաշնակիցների ջախջախմամբ: Բայց դրանից դաս չբաղած ափխազաց թագաւորները շուտով մտան յաջորդ. արկածախնդիր ձեռնարկի մէջ:

Հայ-ափխազական երկրորդ պատերազմը (888 թ.)

Վերոյիշեալ դէպքերից որոշ ժամանակ անց Բիւզանդիայից վերադարձաւ ափխազաց Գիորգի Ա թագաւորի եղբորորդի Բագրատը: Նա իր հետ օգնական բիւզանդական զօրք էր բերել: Նըրան յաջողուեց սպանել Խովանէի որդի Ատրներսէհին եւ տիրել ափխազաց թագաւորութեանը: Այնուհետեւ նա ամուսնացաւ Ատրներսէհի կնոջ հետ եւ Բիւզանդիայից կանչեց իր կնոջ եղբայր Նասրային: Վերջինս վերադարձաւ եւ ափխազական օգնական զօրքով Սամցխէում տիրեց երեք բերդի՝ Օձրխէին, Զվարխցխէին եւ Լոմսիանթային, որոնք նախկինում կառուցել էր նրա հայր Գուառամը: Հայկական զօրքը, որին միացել էր Կղարջքի կիւրուպաղատ Ատրներսէհի զօրախումբը, արշաւեց Նասրայի դէմ: Այս անգամ նրան էր միացել նաեւ Ատրներսէհի որդի Գուրգէնը: Գլխաւոր ճակատամարտը տեղի ունեցաւ Կուր գետի (Մտկվարի) ափին եւ աւարտուեց հայկական զօրքի յաղթանակով: Ճակատամարտում սպանուեցին Նասրան, ալանների իշխան Բակատարը եւ փ-

²⁸ Տե՛ս «Матриане Картлиса», էջ 31:

²⁹ Տե՛ս ԹՈՎՄԱ ԱՐԾՐՈՒՆԻ ԵՒ ԱՆԱՆՈՒՆ, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, ընդգիրք Վ. Վարդանեանի, Երեւան, 1985, էջ 322:

խազների թագաւորը: Նասրայի մահը Վախուշտին դնում է 888 թ.³⁰: Ըստ Դաւթի որդի Սմբատի՝ Նասրան սպանուեց Ասպինձ գիւղում՝ Սամցիխէում, որը գտնւում է Կուր գետի ափին³¹: Փաստօրէն, արդէն Աշոտ Ա-ի թագաւորութեան տարիներին ափ-խազաց թագաւորութեան եւ նրա գաշակիցների գորքերը երկ-րորդ անգամ ջարդուեցին հայկական գորքի կողմից, եւ ափխա-զաց նոր թագաւորը (նախորդը սպանուեց Կուր գետի ափին տե-ղի ունեցած ճակատամարտում) ընդունեց Աշոտ Ա-ի գերիշխա-նութիւնը: Ուստի եւ սխալում է Ռ. Խոնելիան, երբ այն կար-ծիքն է յայտնում, թէ իբր մօտ 890 թ. Աշոտ Ա-ն ռազմա-քաղա-քական դաշինք է կնքել ափխազների հետ³²: Յովհաննէս Դրաս-խանակերտցու վերոյիշեալ տեղեկութիւնը, մեր կարծիքով, վերա-բերում է հէնց նշուած դէպքերին:

Նշենք նաեւ, որ ամենայն հաւանականութեամբ Աշոտ Ա-ի գորքերն առաջնորդում էր նրա որդի, ապագայ հայոց թագաւոր Սմբատը: Այդ եզրակացութեանը կարելի է յանգել Յովհաննէս Դրասխանակերտցու այն վկայութիւնից, որ երբ մահացաւ Աշոտ Ա-ն (890 թ.), նրա որդի Սմբատը թագմանը չէր մասնակցում, քանի որ գրաւուած էր Գուգարքի գրաւմամբ³³:

Ինչպէս տեսնում ենք, տեղի են ունեցել կարեւոր իրադար-ձութիւններ: Ափխազների ստեղծած դաշինքին միացել է նաեւ ալանների թագաւորը, իսկ նախկինում վերջինիս դաշնակից Գուրգէն Բագրատունին արդէն մարտնչում է Աշոտ Ա-ի կող-մում: Հաւանաբար, Գուրգէնի նպատակը Աշոտ Ա-ի օգնութեամբ որեւէ տիրոջ ձեռք բերելն է եղել: Նա իր նպատակին չհասաւ, ինչի հետեւանքով դիմեց արկածախնդրութեան արդէն հայոց Սմբատ Ա թագաւորի օրօք (890-914), թերեւս, օգտուելով վեր-ջինիս թագաւորութեան առաջին տարիներին եղած զժուարու-թիւններից³⁴: Ըստ երեւոյթին, նա նկրտումներ ունէր Արտա-հանի նկատմամբ, սակայն, 891 թ. Ատրներսէ Բագրատունու ղէմ ճակատամարտում նա պարտուեց եւ սպանուեց:

³⁰ Տե՛ս Вахушти Багратиони, էջ 187-188:

³¹ Տե՛ս Сумбат, сын Давида, էջ 146, ծան. 3:

³² Տե՛ս Хонелия Р., Политические взаимоотношения Абхазского царства и царства армянских Багратидов в IX-X вв., автореферат кандидатской ди-сертации, Ереван, 1967, էջ 9:

³³ Տե՛ս Յովհաննէս Դրասխանակերտցի, էջ 146-150:

³⁴ Անդ, էջ 146-148:

Ամփոփելով քննութեան արդիւնքները՝ նշենք, որ թ. դ. 80-ական թթ. տեղի են ունեցել հայ-ափսազական երկու պատերազմ: Երկու դէպքում էլ՝ թէ՛ 881 թ. եւ թէ՛ 888 թ., հայկական բանակը պարտութեան մատնեց ափսազների կողմից ստեղծուած դաշինքների ուժերին: Այդ պատերազմների հետեւանքով կղարջքի կիւրոպղատութիւնում գլխաւոր դերակատարներից երկուսը՝ Գուառամ Բագրատունին եւ նրա որդի Նասրան հեռացան քաղաքական ասպարէզից՝ իրենց տեղը զիջելով հայոց Աշոտ Բագրատունու հովանաւորութիւնը վայելող Ատրներսէ Բագրատունուն:

ԱՐՄԱՆ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ